

Anton Vratuša | Dva Prešerna

Ob 90 letnici smrti

Kmečki deček osmih let zdirja za vojaško godbo, ki pribobna skozi vas. Tudi on bi bil rad godec. Pa mu ni dano. Tudi mu ni sojeno, da bi ostal doma. Hrepenenje po spoznanju in zavest, da je v njem nekaj nenavadnega, velikega, neskončnega, ga spelje zdoma — v šole. Spoznanje ga res doleti; še prej, kot pa se ga je deček nadejal. In s spoznanjem trpljenje, sovraštvo, nerazumevanje od vseh strani, doma in v svetu. Obsojanje in obsodba pri upravičenih in pri neupravičenih, zasmeh oboževane kamnitega srca. Trpljenje in strah in drget pred skritnostnim beračem, razžaljenim demonom zemlje, na drugi strani pa nič manjše koprnenje po njem in njega grozotnem pojavu. A k vsemu temu bol ustvarjalca, trpljenje nadpovprečnega, v sebi razdvojenega človeka: najprej v iskanju izraza svoji notranjosti, nato v gnusu nad vsem, kar ga obdaja, v strahu pred vsem in končno — v spoznanju, da je:

življenje ječa, čas v nji rabelj hudi,
skrb vsak dan mu pomlajena nevesta,
trpljenje in obup mu hlapca zvesta
in kes čuvaj, ki se nikdar ne utruji.

Razočaranje; malodušnost; obup; misel na smrt, toda orožje se ne sproži; resignacija; topo životarjenje »brez upa zmage«: Slodnjakov Prešeren v »Neiztrohnjenem srcu«.

Ljubljanski šolarček ljubke zunanosti, s kmetov doma, zahrepeni, da bi se dvignil visoko k soncu kakor golob, ki se je iztrgal nad Zoisovo hišo iz pisanega tropa. Nu, to pa še ni vse, hm! Pacenk zraven njega je lačen — in »Pof! je tlesknil deček z rokama«, nato pa za Vodnikom k slovenskemu mecenu. — »Romp! Romp! ... so grabili žebliji po hodniku...« Nu, da! Dobro srce so pa le pokazali vsi; tudi čudaški Zupan in jezljivi Ravnikar. — Iz malega raste veliko, in šolarček se je stegnil v šolarja, šolar v odraslega fanta, fant pa v moža. Nosek in očke ostanejo, tudi dobro srce — le brada se v zrelih letih povesi in roka omeseni. Mož se napoti v svet, ga spozna in začne peti. Nato poje. O čem poje? O sebi, o ljubezni, o trdosrčnih devicah, o boli. — Ali res tudi o boli? Da, tudi o boli, dasi ni ta njegova bol prav nič iskrena. Ljubezen ga razočara, solze mu lijo iz oči; toda tudi to rano poet hitro preboli — v mestecu je na pretek gostiln in v gostilnah nič manj brhkkih deklet in vino. Včasih pa se mu vendarle zazdi, da tako življenje ni vredno njegovega življenja. Upihnil bi bil njega plapolajočo luč. Trikrat se mu je približal s tako namero, pa se mu ni posrečilo: prvič mu je izbila tovariševa roka orožje, nastavljeno na čelo, drugič se mu isto orožje ni hotelo sprožiti, tretjič pa je prerezala gostilničarka s kuhinjskim nožem

ovratnico, s katero se je malodušnik obesil na stenskem klinu. — Kaj naj bi se še dalje prepiral s svetom; sprijaznil se je z življenjem po geslu:

Cel dan iz pravn koval bom rumenjake,
zvečer s prijatli praznil bom bokale,
preganjal z vinom bom skrbi oblake.

Nekaj potez junaka v Vaštetinem »Romanu o Prešernu«.

Da sta se ta dva Prešerna srečala, bi se v lastno začudenje spogledala prvi hip, nato pa se z ironičnim nasmehom — razšla. Stavim, ne bi se spoznala; pa da je napolnil njuni enostransko izoblikovani duši v tem trenutku sam genij, katerega slika hočeta biti leposlovni vezili naših dni. Napačna bi bila sodba, da sta torej deli za nič. Nasprotno: oba avtorja sta pokazala, vsak po svoje, kako razumeta Prešerna, oziroma natančneje, kako si ga predstavljata. Četudi bi bilo vse drugo zgrešeno, ostane vendar ta sicer tako raznovrstni, a samostojni prijem, ki priča, da bi utegnila biti vsaka prenačljena sodba krivična in neutemeljena.

Nikoli ne bo spoznalo človeško stremljenje vseh globin človeškega duha; zaman pričakujemo zmagoslavnega: »Doumel sem ga!« Niti preprostega človeka, kaj šele umetnika. — Kolikor pogledov nanj, toliko sodb; kolikor opisov, toliko podob. In vse to glede na izhodišče, sorazmerno s sklepanjem, skladno z načinom, kako se različni ocenjevalci istemu cilju približujejo, kako gledajo sami na svet in kako na pojave na tem svetu. — V tem pogledu sta torej Prešerna-neznanca le dokaz, da sta njiju avtor in avtorica dva samostojna individua, dva mala v sebi zaključena svetova, ki sta se vsak po svoji poti skušala približati Prešernu in njegovemu svetu. Vaštetova z žensko čustvenostjo, Slodnjak pa z razumskim razglabljanjem o umetniku in umetnosti in — priznati moramo — ne ravno s plitvim pogledom, vendar pa tudi s čustvom. Tudi dala sta vsak svoje: Vaštetova jokavo solzavost, pomešano z veseljačenjem, prekinjenim včasih po sicer globokih vzrokih, ki pa so se v pisateljičinah rokah kaj radi razblinili v neprepričujoče, včasih celo smešne, moškega razburjenja, gneva in boli nevredne »zadevice«; Slodnjak pa nemirno, samo v sebi razdvojeno, zgodaj dozorelo in globoko čutečo naravo. Vaštetova je ostala pri licu, obleki, pri zunanosti in porednem »metuljčkarjenju«; Slodnjak pa je šel globlje: k misli, k temu, kar daje človeku pravico do naziva osebnost in ga opravičuje v nehanju in dejanju, oziroma: kar razsvetljuje korake slehernika. Oba pa sta hotela biti prepričevalna. Zato sta idejo in osebo vsak po svoje dopolnila: Vaštetova s pridnim izkopavanjem in ogrevanjem vseh mogočih anekdot, s prelistavanjem po spominih Jelovškove in s pritrjevanjem govoricam malomestnih opravljk; Slodnjak pa s primesjo čudnega demona, ki preganja njegovega junaka in ga razganja. Tu je takoj treba pripomniti, da je imela glede na to Vaštetova srečnejšo roko kot Slodnjak: pri nji nas prepriča vsaj okolica in deloma tudi doba, iz njenega

dela veje marsikod duh stare Ljubljane, kakor ga poznamo iz naj-novejšega znanstvenega prešernoslovskega dela — iz Kidričevega Prešerna (njegova Ljubljana v l. 1828. je svojstvena in čudovita v svoji malenkostnosti in vendar taki različnosti in hudomušnosti); Slodnjak pa bi morda prepričeval z junakom, da ni zašel predaleč od resničnega Prešerna. Človeku se zdi, kot bi Vaštetova s prižgano lučko iskala »okrasja« in dopolnil, dasi je imela v izobilju podatkov — in ji je ostal Prešeren pri vsem tem le eden izmed mnogih, malomeščan med malomeščani, sicer človek dobrega srca in posrečenih domislic, »sivih, zamišljenih priprtih oči, zdravih zagorelih lic, nekoliko povešenega, fino rezljanega orlovskega nosu, lepih majhnih usten, okrogle brade, bolj nizkega širokega čela, pokritega s svileni mehkiimi temnorjavimi kodri«, a brez globljega čustva, brez česa »pesniškega«. Ob njenem večnem ponavljanju besede poet, se človek nehote spomni na pikre opazke, izrečene v »Naših zapiskih« postavitelju Prešernovega spomenika: »Brez knjige v levi in desnici, držeč pero, ki so ji ga pozneje odvzeli, bi Zajec ne mogel izraziti na noben drug način, da je Prešeren pesnik.«

Pogrešamo pač tistega Prešerna, na katerega bi lahko prenesli Cankarjeve besede o Ketteju: »Ni prepeval tisti Kette, ki je čevlje snažil, to je bil čisto drug človek, ki ga vi ne poznate in ga nihče nikoli ne bo poznal.« Pač pa imamo občutje, da je Vaštetin Prešeren v sorodstvu s Heinejem, ki je »na poti v Weimar češplje klatil«. Ne najdemo tistega Prešerna, katerega duševni drami, potekli izpod peresa pokojnega znanstvenika-poeta, se moramo le čuditi in obstrmeti nad njo. Skratka: le bežni, nerazločni migljaji na to, kako »ideja plane v dušo — ter z njo tisoč obrazov in tisoč zapletljajev«, le jecljajoče besede o tem, kako ti zapletljaji tvorijo kal za umetnino; skoraj nikjer pa izluščene misli.

Slodnjak je izbral drugo pot. Imel je najboljšo voljo, prikazati Prešerna, kakršnega poznamo iz Prijateljevega podoživetja. Tudi Slodnjak je hotel doživeti Prešerna, a je ostal sredi poti; ni se mogel povzpeti do enakovrednega izraza, kakršen je bil pri nas lasten le piscu »Drame Prešernovega duševnega življenja«. Prijatelj je bil ustvarjalec-filozof, globoko čuteča narava, ostrega estetskega čuta in kritičnega duha; tudi Slodnjak ustvarja in poustvarja, a njegova notranjost je neurejena, neenotna, strastna in bojovita, morda prej mračna kot svetla. Tak je tudi njegov Prešeren. Menda je Slodnjak sam čutil, da njegovo »neiztrohnjeno srce« ni srce Prešerna genija. Toda vztrajal je pri svojem in ga po svoje komentiral ali bolje: opravičil. Ponaredil je zgodovinska dejstva in postavil iz oči v oči dve smrtno si nasprotujoči stranki, dva svetova: tu Prešeren in njegovi ideali, tam pa doba, okolje, sodobniki, ki so bili poetu naklonjeni le s pridržki. In to prav vsi. Prav vsi? Tudi Čop in bratec Smole? — Tudi Čop in bratec Smole marsikdaj! Čemu sicer toliko namigovanj o »neizgovorjenih mislih in besedah« med to trojico?

Ne moremo seveda reči, da se je lotila Vaštetova dela nepripravljena. Proti taki trditvi govori že ugotovitev, s kakšno natančnostjo je

ujela pisateljica vsako malenkost, pa če je bila še tako malo s Prešernom v zvezi — glavno, da je bila »interesantna«. O Slodnjaku pa je bilo izrečeno mnenje, da je »s kretnjo bogataša nasul pred nas zgodovinskih dejstev«. Res je! Z neverjetno potrpežljivostjo in ponekod morda celo z okusom sta zbirala in zbrala oba vse, kar bi utegnilo Prešerna s te ali z druge strani osvetliti. In prav tu, mislim, v tej sužnosti pred gradivom sta se pregrešila oba: Vašetova je slepo sledila vabljivim anekdotam, Slodnjak pa je to stran sicer odrinil, a se tem strastneje oprijel iskanja, kje bi vendar mogel najti še kakšnega nasprotnika Prešernovemu idealizmu, kje bi mu le še lahko pripravil nepričakovano razočaranje. Oba sta ravnala, kot ravnajo slabi kiparji: ne morejo najti pravega izraza za idejo, za glavno idejo, zato pa jo obdajo s cenenimi okraski, bodisi z ozadjem, bodisi z drobnimi skulpturami ob srednji umetnini. — Kdor je idejo doživel, glavno in osrednjo idejo mislim, se za postranske momente ne bo zanimal. Ti se mu bodo navrgli sami, ne da bi mislil nanje. Kdor pa misli po takih stranskih potih priti do ideje, je že v osnovi zgrešil: ni zagrabil svojega lika z vso elementarnostjo (kako naj bi ga, če si pa ni na jasnem z njim), in tu je že začetek ter obenem vzrok njegovega poraza: ni nas prepričal in nas ne bo prepričal.

Res je, da obravnavani vezili nista znanstveni deli; da je umetniku lastna »licentia poetica«. Vendar pa je tudi tukaj neka meja; vendar pa so tudi tukaj neke zahteve. Če že gre pisatelj od resnice, od zgodovinske resnice, naj pa postavi novo resnico, novo, svojo resnico, ki ji bomo verjeli, čeprav je njegova, umetno ustvarjena. Dokler pa tega ni, ni umetnine v splošnem; torej tudi ne v biografskem romanu — v tem še manj.

Za umetnika, ki ustvarja poljubno, po domišljiji, je dobro zajeta fabula že v njem dograjena umetnina, ki ji je treba dati samo še oblike in jo predstaviti drugim. Umetnik biograf pa s fabulo niti začel ni; ta mu utegne biti le v oslonec, kjer se od časa do časa ustavi in se razgleda po gradivu, ki ga po skrbni presoji lahko pritegne za svojo idejo. Vse, kar ni v najtesnejši zvezi z idejo in z osebnostjo, pa odkloni in gre dalje, prodirajoč vse globlje in globlje v izvoljeno osebnost, dokler ni z njo eno, dokler ne govori njenega jezika, dokler ne misli njenih misli. Tak biograf ne bo naglo zgrešil, pa četudi bo morda kdaj preveč subjektiven — glavno je: tak bo svojemu liku najbliže.

Če rečem, oglejmo si navedeni deli malo bliže, ne mislim s tem dejati, da bo veljala naša pozornost malenkostim, ki sicer v skupini utegnejo predstavljati, ako so dobre, precejšen plus — in precejšen minus, če jim ta lastnost manjka. Zato si ne bomo belili glave z vprašanji: ali so res že v dijaških letih kazali součenci na »čudnega dihurja Čopa« (Slodnjak); je li mogel Prešernov oče prebrati »Slovo od mladosti«, ki mu ga je bil po Slodnjakovem poslal Prešeren po svojem obisku na novi maši brata Jurija (Kidrič domneva, da je bil Ribičev Šimen nepismen, žena Mina pa inteligentna; saj jo je postavila Vašetova celo nad Primčevko in ji našla v Juliji zagovornico); ali je govoril

Prešernovi materi o svatovskem oblačilu pri novi maši sin, ali Žirovnikov študent (v raznih življenjepisih beremo, da Čop); ali so Vraza res zbadali s »pesetom«. Morda pa ne bi bilo napak, če bi se spričo Slodnjakovega dvakratnega in Vašetinega trikratnega poskusa, umoriti Prešerna, spomnili Prijateljevega mnenja: »Verjetno in umevno je, da je imel (Prešeren) hipne samomorilne misli ... a za izvršitev samomora je imel vendar preširok in preuravnovešen um, da bi bil zmožen take zaletelosti. Saj pravi sam, da si more človek življenje vzeti le v »slepi veri«. Ne zanima nas, kje in kdaj prav za prav se je poučil Prešeren o razliki med moškim in žensko. Vašetova se tega vprašanja spretno izogne. Kidrič je ostal zvest sporočilu, da je mladega Prešerna o tem veliki hlapec poučil, medtem ko je Slodnjak za razvozlanje tega vprašanja posilil dečku v roko steklenico z vinom in ga postavil pred pijačo. — Kdor pozna življenje na kmetih, ne bo pritegnil popolnoma nobenemu; glede starosti Prešernove morda prej Slodnjaku, vendar pa ne v tem smislu, da bi pritrnil mnenju oziroma v domišljiji za lase privlečenemu dogodku, kako je skušal enajstletnik pridobiti svojega učitelja za tako razlago. Na kmetih se rešujejo taka vprašanja preprosto, že zgodaj in brez razlage. Važno tudi ni, je li ostal Prešeren dunajski ljubezni zvest še takrat, ko je odšel v Klinkowströmov zavod (Vašetova) ali pa je prav tu spoznal samoljubnost in preračunanost ženske narave in strah pred njo (Slodnjak) — mislim, da je najlažje pritrčiti Kidriču, ki razlaga Prešernov odnos do hčera višje družbe v »idealizirani ljubezni«. Navidezno tako nepomembno je tudi, kdaj je padla v Prešerna iskra prave ljubezni — ljubezni do Julije. Slodnjak trdi, da na kresni večer, Vašetova pa, da na veliko noč, dve leti kasneje. Navidezno pravim, ker ima to datiranje za seboj dve znanstveni teoriji. Prva, nastala ob šestdesetletnici, soglaša molče s Slodnjakom in šteje torej Dohtarja prvo ljubezen, Gazele in Strunam v Julijino dobo, druga pa, prvotna in 1934. po Kidriču na novo vzpostavljena, enako tudi v njegovem Prešernu zagovarjana in utemeljena, da je treba te pesmi iz Julijine dobe črtati, ali pa zavreči realistični značaj Prešernove poezije. Žigon n. pr. samozavestno takole piše: »Leta 1831., znabiti res okoli opevane Velike noči, vsekakor pa ne prej, kakor leta 1831. in tudi ne pozneje, mu (Prešernu) vstane v potrti duši nenadoma nov up — na oko, iz daljave v daljavo: ob srečanju s šestnajstletnim otrokom, Julijo.«

Za samo umetnino kot tako to ni važno, ker je za estetsko vrednotenje teh pesnitev res »postranska stvar, ali je adresantka imela modre ali črne oči, mi ta moja preorientacija prav nič ne beli las,« ugotavlja Kidrič v nasprotju z drugimi in prisodi te pesmi neki »prejšnji Lavri«.

Omenil pa sem to zato, ker je zapustil ta znanstveni dualizem v leposlovju o Prešernu več sledi, kakor pa bi morda pričakovali. Realno pojmovani junak »Romana o Prešernu« je lastnoročno podaril Juliji šopek s »Sonetnim vencem«, Slodnjakov pa je begal pred pogledom izvoljenke, strahopeten in neodločen kakor takrat, ko je nosil menda leto dni pri sebi pismo lepe židinke z Moravskega, ali kasneje, ko je zbral

precej pisem Gradčanke Klunove in jih sežgal, ne da bi jih sploh kdaj odprl. Opisu Vaštetove utegne pritrčiti — seveda, kolikor se znanstveno da — Kidričeva materialistična razlaga Prešernovih ljubezni, ki da slutiti, da je Prešeren res mislil na zakon z Julijo, Slodnjakovemu pa menda ne bi odtegnil naklonjenosti Prijatelj — vsaj glede Julije ne — v svojem idealističnem pojmovanju poeta in poetovega življenja. Kidričev Prešeren je kasneje celo hudomušen in nagajiv (listki razne vsebine v Kazini, kakor tudi namigovanje, da se je Prešeren iz maščevalnosti do Julije nagnil k njeni nekdanji hišni Ani). Prijatelj pa »ni nikoli občeval z njo, lahko bi rekli, niti govoril (Ballgespräch namreč še ni govorjenje)«. Pač pa je bil vedno v primerni oddaljenosti, ne da bi spraševal po notranjosti dame, ki »ni bila Bog ve kako globoka«. Ostala je pač v taki oddaljenosti »svetal strelvod, ki se je svetlikal Prešernu vse življenje«.

Po Prijatelju ni misliti v zvezi z Julijo o kakšni zavestni fikciji, prej morda o iluziji, češ da je Prešeren Julijo ljubil, a da mu je neka temna slutnja »gotovo govorila, da ljubi v tej realizaciji nekaj večjega, nekaj stalnejšega, njegovi duši tako svetega in potrebnega, da bi mu osebno in podrobno znanje z dekletom moglo vzeti nekaj, česar si ni smel dati vzeti«. Ali z drugimi besedami: Prešeren v Juliji po tej razlagi ne bi ljubil ženske, temveč vse, česar ni imel, po čemer je hrepenel in kar je potreboval. Če se ozremo na Prešerna človeka, moremo ugotoviti, da je prav za prav pri obeh razlagah rezultat in pobuda za ljubezen ista; vendar pa ni mogoče zanikati, da bi ne bil Prijatelj Prešeren širši, globlji, resničnejši — res nekaj nenavadnega, filozofskega. Tudi Prijatelj priznava, da kaže več podrobnosti na Prešernovo ljubezen do Julije, vendar pa podčrtava, da mu je distanca, s katere govori idealistično usmerjeni um in s katere hrepeni njegova duševna energija »po nečem večjem« prepričevalen dokaz za tako pojmovanje. »Izgubljena vera«: tu govori pevec prvič naravnost: o očeh, laseh, o »belem snegu prsi«, o rokah, nogah. Sedaj pa mu ljubljena ni več nič drugega kot »lepa stvar« in šele sedaj mu postane jasno, da je prej gledal v nji — »božtvo«.

Tako znanstveniki!

Materialistični Vaštetin Prešeren-Veseljaček je bil vendarle predober, da bi nagajal Juliji, posebno pa še, če ga je ona tako zvesto spremljala, čeprav je bila z drugim poročena in povrh še nesrečno poročena. Slodnjakovemu mrkogledcu pa je bila tudi Prijateljeva razlaga premila: zgrnil je na Prešerna vso nesrečo, ki se je kdaj mogla zvaliti na človeka zavoljo ženske. Vzel je svojemu junaku vero v vse. Že prej z židinjjo mu jo je vzel in mimogrede napovedal, da bodo vsa nadaljnja srečanja pesniku le v nesrečo.

Zanimiv je Prijateljjev zagovor »konstantnega genija«: Onemu, ki genija meri po filistirsko, od mehaničnih vtiskov določevani zaporednosti svojega življenja, bodi povedano, da je bil Prešeren kot vsak genij že zelo zgodaj dovršen človek in je hotel edini in isti substrat njegove duše v različnih dobah priti do veljave in izraza.

Na te Prijateljve besede spominja Slodnjakovo priganjanje otroka Prešerna k spoznanju: pred odhodom od doma ga pokliče pesem in svet, razodevajoč mu čudne reči: da je izbran, da sliši to, česar še človeško uho ni slišalo, da vidi lepoto, katere še nihče ni videl, da okuša sladkost, ki je slajša kakor nebeška luč; da ga je ustavila na poti pesmi smrt, mu »potegnila brez bolečin, skoraj s pošastno naslado kožo z lasmi z glave ter mu vlivala za vrat studenčnico, da so mu oledeneli možgani in mozeg«; da je »Bog krivičen, ker je Ribičevim krava poginila, čeprav so tako molili, da ne bi«. To čudovito zrelost in resnost seveda opravičuje srečanje z beračem, »močnejšo silo, kakor je Bog: čas, ki je spremenil boga in zemljo«; prevzet od »telesne in duševne rasti«, ko ni utegnil, da bi mislil na to, kar je bilo izven njega, je pomislil Prešeren na požar Ljubljane in tiranov; ali pa čutil »telesne bolečine, kjer je bila prav za prav le duševna«. K vsemu temu pa še razočaranje ustvarjalca, ko vzklikne: »Kolika pot od ideje do tiskane pesmi!«, ker ne najde v svojih delih »ognja«, v katerem je gorel med ustvarjanjem. To pa menda cika na Prešernovo pismo Čopu (med 29. in 31. marcem 1832), ko meni poet, da se je s »Sršeni« prenačil in da »Soldaška, Astrologom, Ze miru et Strah müßten aus der Feder eines philosophiae stud. geflossen sein, um entschuldigt werden können«. V teh trenutkih mora priti seveda Slomšek in tolažiti Prešerna: »Ti boš prej zveličan kakor jaz.«

Vse to in še mnogo podobnega (Schlegel, židi na Češkem, obisk cesarja), ko so se začela »vrhovatiti razočaranja«, naj bi opravičilo nadalje Prešernovo misel, da bo ostal »brez doma«; da mu bo »slučajno srečanje z vdanim dekletom zakonsko življenje«; da je podoben umirajočemu; da mu je postal obraz »prsten in brezizrazen, kakor bi ga zamenjal z obrazom zapitega kmeta in voznika«.

Takim in podobnim kočljivim vprašanjem, ki zahtevajo res le mojstra enakovrednega izraza, se je Vaštetova spretno izognila. Zato pa se zdi na prvi pogled, da nosi njen poskus več pozitivnih potez kakor Slodnjakov. A to le na prvi pogled. Ker pokaže se nam kaj kmalu, da je Slodnjak vprašanja, ki čakajo pravega oblikovalca, vsaj načel in jim skušal dati neko obliko, medtem ko je Vaštetova praznino, nastalo ob površni obdelavi, spretno izpolnila z učinkovitimi domislicami: plesom, gledališčem, hojo pod oknom in skrivnim gledanjem pri podoknicah; če pa ni mogla drugega, je vsaj zbrala pisano družbo za Prešerna, da se je ta lahko iznebil najnovejših domislic. Ko tudi to ni bilo mogoče, pa ga je napotila v gostilno in mu dovolila, da je pogledal v kuhinjo, nato pa nahujskala »krofasto Metko«, da ga je s kuhalnico, ker je prijemal dekleta »za gole lakte«.

Prej sem omenil Prijateljve »Dramo Prešernovega duševnega življenja«, ki temelji na tehle vzrokih: prehodna doba; omejevanje individualnosti pri vsakem koraku in na vseh področjih ter reakcija v »freigeistovstvu« (ki pa je pri Prešernu drugačno, kakor pa je bilo dunajsko »svobodnjaško navduševanje«); odpor proti tiraniji (Licovovi strelci pojejo vendar, da to »nemških je strelcev trop strašan«, pa jih

je Prešeren vendarle poslovenil); provincialno zakotje; vzvišenost in samota; spoznanje, da ni izhoda; da je najbolje, potopiti se v »takt prirode«. Priznanje, da je končni namen vsega živega vendarle smrt, pa je rezultat življenjskega boja, omagovanja, razočaranja, padanja in vstajanja.

Take globoko idealistične narave je bilo Slodnjakovo »Neiztrohnjeno srce« v zamisli in v prvem zaletu. Ko pa je stopil Slodnjak Prešernu bliže, je zazijalo pred njim nepregledno brezno globine tega srca; brezno, ki ga je skušal pisatelj spoznati z izzivanjem in ga premostiti z vsemi mogočimi pripomočki, da bi se dokopal do poeta. V tej misli ni izbiral: Trenc je tako rekoč iz nevoščljivosti prisilil Prešerna, naj nese pesmi Kopitarju — kaj naj bi sicer pomenil njegov škodoželjni nasmeh ob Kopitarjevi zavrnitvi Prešernovih prvencev? Zakaj naj bi sicer ta bolehn in občutljivi Trenc kasneje »znorel« na svojem posestvu? Kopitar bi bil prej podoben podzemeljskemu Cerberu ali strašilu iz grozotnih romanov bolne fantazije kakor pa človeku, ki je bil sicer res maščevalen (toda takrat še ni imel vzroka za to) in ozkosrčen, samoljuben in diktatorski, a vendar učenjak, filolog, Slovan. Upoštevati je namreč treba, da sta bila Prešeren in Kopitar dva popolnoma nasprotujoča si svetova že po miselnosti in osnovni usmerjenosti: zadnji čisto krvni prosvetljenec in čuvar Avstrije, če hočete, prvi pa glasnik ideje skupnosti in bratstva. Tu ne gre za boj med Kopitarjem in Prešernom, tu gre za mnogo več: za dva svetova. Auerspergu je naprtil Slodnjak najprej izdajalstvo nad svojim učiteljem, nato pa še iste namene v zvezi z nabiranjem slovenskih narodnih pesmi, češ da jo je hotel zapeti Zeleenec na grobu umirajočih Slovencev, ko je videl zmagoviti pohod Mladonemcev, ki so pretili vse poplaviti z nemškim duhom. Spretno je porabil pravilo Klinkowströma, tega spreobrnjenega gorečnika: da ne smejo niti gojenci niti učitelji imeti biblioteke ali hoditi v gledališče. Nič manj nazorno ni pokazal sistematičnega zatiranja samostojne osebnosti v tem zavodu; toda vse to mu je bilo premalo — mladi, domišljavi in zahrbtni plemčič je moral steči naprej, ko sta bila s Prešernom naskrivaj v gledališču in — ovaditi svojega mentorja. Spričo plemiške oholosti in nadutosti ter prezira, ki ga kaže grofič ob srečanju z obtoženim predstojnikom, se človeku zdi, kakor da vidi v njem upodobljene vse najtemnejše, izpričane in neizpričane spomine, ki vežejo slovensko preteklost s plemiči, s tlako in valptom. Nič bolj prizanesljiv ni Slodnjak staremu Scheuchenstuelu (glede Josefa bi omenil le to, da mu niti Vaštetova ni naklonjena; nevoščljiva mu je zavoljo Julije in ne more zakriti nejevolje nad njim). Očita mu zahrbtnost ob prvi Prešernovi prošnji za advokaturu, dasi govore službena leta mladega Scheuchenstuela in priporočilo starega, kakor je zgodovinski izpričano, odločno proti. Seveda bo umesten ugovor, da pred Prešerna ne bi smeli postavljati nobenega drugega prosilca. A ta očitek ne velja samo Scheuchenstuelu, ta očitek velja dobi in »splošnemu mnenju«, ki se tudi danes Bog ve kako ne ozira na take prednosti, kot so duševne zmožnosti; če pa

se ozira nanje, ima v računu razne pridržke. Med Kastelca in Prešerna je postavil Slodnjak Čopovo smrt in Kastelčevo »skopušstvo«, ne da bi pomislil, da je s tem ugovarjal samemu sebi; če bi namreč bil kriv le mošnjiček, da je nehala Kastelčeva Čbelica rojiti, bi se ji bilo zgodilo to že prej, ali pa sploh začela ne bi. Prave vzroke je iskati v novih cenzurnih razmerah, kakor je to izpričal Kidrič. Vrazu je »naprtil« Slodnjak »posebne namene«... Vse to pa menda največ zato, da bi prisilil »neiztrohnjeno srce« na obrambo, na pasivno otepanje, ker njegovi aktivnosti ne bi mogel tako naglo slediti. Seveda je samo ob sebi umljivo, da je dobilo na ta način njegovo delo ostro protitujsko ost; povečalo je sicer Prešernovo duševno dramo, a vprašanje je, ali je to dovoljeno. Posebno še, če take potvorbe niti umetniško ne prepričajo do dna.

Drzen je bil Slodnjakov korak, a tveganja vreden. Da se mu je posrečil, bi bil dal njegovemu delu to, kar mu je zdaj vzelo: vero v resnično tragedijo Prešernovega duha, ki kaže, da ni bil pripravljen na toliko »napadov« — in se mu je tako vtisnil pečat »cagavosti in nestalnosti«. Večno padanje in vstajanje. Brž ko se pokaže žarek upa, že zopet popolna tema in brezup; kakor hitro se kdo nasmeje, že mu odjekne v srcu strah pred grozo, ki steguje pošastne roke iz vseh koncev in krajev. Take peripetije si utegnejo biti tako blizu, da ni nič čudnega, če so na kakšni strani po trije ali kar štirje Prešernovi obrazi. Vendar pa daje prav ta korak Slodnjakovemu delu prednost pred Vaštetinim.

Splošno se mi zdi, da je imela v zgradbi Vaštetova srečnejšo roko. Sicer tudi njeno delo ni izraz enotnega Prešerna, mislim zunanjšega, ker notranjšega bi zaman iskali. Vsa njegova notranjost je izražena menda le v citatih, vendar pa je za navadnega bralca Vaštetova bolj razumljiva — in, kar ni prav nepomembno: mnogo lažje se bere.

Ker pa je Slodnjak take malenkosti suvereno prezrl in se usmeril le na pot k poetovi notranjosti, je pri njem neorganičnost tembolj občutna. Manjka pač mašil, ki so za prosto oko precej občutna, ne pa odločilna za umetnostne zahteve. In prav ti nedostatki nas posredno poučujejo, da je Slodnjak Prešerna vendarle globlje doumel kakor pa Vaštetova. Pri njem vsaj slutimo, da je skušal doumeti notranji proces v pesnikovi ustvarjajoči duši. Iz sleherne vrstice prve polovice prve knjige — in deloma tudi kasneje — veje želja, pokazati trpljenje mladega Prešerna, ki se bori za izraz, tistega mladega Prešerna, ki ga je zasačila prerodna misel, ko je bil že zaslutil v sebi glas pesmi. Iskanje izraza, ubiranje strun za prve pesmi, strah pred težo pesniškega poklica: vse to beremo med vrsticami. Vendar pa manjka pravega podoživetja procesa zrelega ustvarjanja; zabrisan je ali pa le megleno prikazan podtalni drget v umetniku, ko čuti, da se mu v notranjosti zbirajo v nekem centru čustva in misli, preden se porodi pesem. Nemir notranje iluminacije, razjasnitev v duši, prva kal umetnine, prajedro celote — sploh vsi momenti, ki sodelujejo pri ustvarjanju, dokler se ne razmaknejo vse pesnikove nejasne bolečine in privre na dan kristalno čista umetnina,

da napravi prostor za nov nemir, ki plane v jedro in pripravlja novo umetnino.

Osnovni ton, na katerega sta ubrani obe deli, je pač želja, povečati Prešerna ali pa zapeti vsaj hvalnico njemu in njegovi poeziji: Vaštetova splošno v veselem, lagodnem kramljanju, s solzavimi »konflikti«, Slodnjak pa z učeno, bombastično donečo, nestrpno in razdraženo besedo.

Mislím, da ga ni mesta v obeh delih, ki bi enostavneje in bolj nazorno prikazal skalo in melodijo ter sodbo o tem podkrepil, kakor pa je reakcija mladega Slomška na Prešernovo duhovito besedno igro o Zlomku in Zlomšku-Slomšku.

Slodnjak: Slomšku je neprijetno, ko vidi igračkanje s svojim imenom... Razlaga mu (Prešernu) pomen svojega priimka ter se jezi, da ta epigram niti po obliki niti po vsebini ni vreden Prešernovega očetovstva... Posedela sta še trenutek v praznem pričakovanju, da se bo zgodilo nekaj, kar ju bo združilo... toda razšla sta se hladno.

Vaštetova: »Haha! Ti si še vedno stari hudomušnež!« mu (Prešernu) je požugal Slomšek... in bruhnil v grohot, »tole si spravim v spomin. Ho ho ho!«... Pozno je bilo, ko sta se veselo ločila.

Temu primerni so tudi njuni fantazijski sprehodi.

Slodnjak: mrlič na savskem produ; spoznanje smrti; srečanje demoničnega berača; blazna ideja o požaru Ljubljane; strastno in bolešno razmerje z židinjо Rahelo (ob slovesu je ugriznila Prešerna v roko!).

Vaštetova: ljubko spoznanje s Pacenkom; skrb otroka, da mu ne bi strašni Napoleon odvedel očeta in veliko spoštovanje do vsega višjega; pustolovščine mladeži; potegavščina policije s praznim nabojem; spremljanje in naklonjeno opisovanje Julijine usode; idealiziranje priljubljenih oseb; pozornost in celo pretiravanje Anine preprostosti, ki meji že na omejenost; iskanje lepih ženinov ljubljanskim nevestam; spremljanje dobrodušnega potepuha Pacenka.

O dikciji bodi rečeno le, da je pri Vaštetovi bolj razgibana in akustično ubrana, nič prisiljena, pri Slodnjaku pa monotona in — posebno v dvogovorih kaj pogosto papirnata. Vendar pa ima tudi Slodnjakov izraz svoj pomen, v kolikor je hotel z njim ponazoriti dobo, oziroma posnemati ljudski govor. Tako na primer niso pri njem prav nič ne navadni izrazi, kakor: školcjat, špital, rihten, hlapec, marela, pungart, zamerkljiv učenec, šomašter, pokrita rihta, dohtar, fabrikant, lutrijan... ali znana rekla, n. pr.: »padal je dež kakor protje z neba«. Ne manjka pa seveda tudi nerodnih, samo v knjigi zapisanih primer in domislic: »Gledalo je (stanovanje) kakor jastreb na piščeta na hišice pod seboj.«

Morda je moja sodba preostra, zaključki tu in tam presubjektivni. A zraslo je oboje iz prepričanja in spoznanja, da je vsako delo v biografiji, pa če je znanstvena ali leposlovna, le približevanje. S tega vidika in iz te misli so se mi vzbudile nekatere opombe — razumljivo, da so mi tu in tam nasvetovale, da sem se zatekel k znanstvenim zaključkom, nikakor seveda z namenom, da bi jemal leposlovnim delom vrednost, če sta jih avtorja oddaljila od zgodovinske resnice. To bi bil literarno-zgodovinski kriterij, ne pa kriterij, ki je potreben za presojo umetnine.

Kakor je več poti približevanja, tako morejo biti tudi rezultati različni. Gotovo je, da ima prednost in večjo vrednost raziskovanje pesnikove notranjosti, bodisi da se naslanjamo pri tem na umetnino, bodisi da nam je pri tem v oporo znanstvena biografija — podoživitev pesnika, dobe, časa. Tudi ni nič manj gotovo, da šele daleč za temi izsledki caplja goli opis zunanjih dejstev. Vsako premočno poudarjanje zunanosti nam sliko izkrivi; vsako pretirano spuščanje v malenkosti jedro zabriše. Na ta način si postavimo tako rekoč sami plot, preko katerega ne moremo, in nam glas nehote zamre pri naštevanju: kako se je oblačil; kako je skrbel za nego telesa; kakšne dohodke je imel in kakšne izdatke; ali je varčeval ali razmetaval; si je morda izposojal denar; je rad obiskoval zabavišče in hodil v družbo; ali je mnogo govoril ali malo; mu je bil govor zatikljiv ali mu je gladko tekkel jezik — sploh: eno samo vprašanje kot rezultanta vsega tega: kako je živel? in ne: kdo je bil ta, ki je tako živel?

Zdi se mi primerno omeniti še to, da morebitni pomisleki v čisto-krvnost umetnine pri obravnavanih delih niso izvirali toliko iz primerjanja z zgodovinskimi dejstvi, kakor pa jih je narekovalo vprašanje, v koliko je »ustvarjena resnica« zadostila umetniškim zahtevam in ali je kot taka opravičila svoj obstoj namesto »zgodovinske resnice«.

Primerjanje samo med »zgodovinsko resnico« in med »ustvarjeno resnico« ni bilo namen pričujočega, dasi dobro vem, da bi se dalo tudi v tej smeri marsikaj zanimivega ugotoviti. To pa je že nova naloga, ki je v tesni zvezi s prešernoslovjem in ki pri nji pač ne bi smeli prezreti tudi razlik v znanstvenem prikazu Prešerna po prešernoslovcih, kakor so: komentarji raznih stvaritev (Sonetni venec, Krst, Nezakonska mati; glede zadnje pesmi meni Prijatelj, da jo more spravljati v zvezo z Ano le naivnež, ker bi moral isto storiti tudi z »Zapuščeno« — in še zdaj »ne bi našel sledu o kakšni ljubezni, ampak baš o nasprotnem — o nezvestobi«.) Temu nasproti pa je znana Slodnjakova trditev v njegovem »Pregledu slovenskega slovstva«, namreč ta, da dolgujemo »Nezakonsko mater« prav Prešernovi ljubezni do Ane; interpretacija pesmi in življenja; mentorstvo in vplivi (Vaštetovi se ne zdi prav nič čudno, ko stisne Čopu v roko pero, da bi popravljal »jezik Sonetnega venca«), preobrat v Prešernu iz indiferentnosti v izrazito preporodniško mišljenje (pri Slodnjaku se zdi, da se je Prešeren posvetil v zadnjih letih izključno pesmi »za naše fante«). Tako in podobno primerjanje bi pokazalo, kako vse drugače se zrcali podoba umetnikova pri idealistično filozofskem pojmovanju in zopet drugače pri materialno usmerjenem, samozavestnem, močnem in do zunanjih vplivov po svoje razpoloženem Prešernovem obrazu.

Končno pa nam naša razmotrivanja ne dajejo toliko pravice do preostre sodbe leposlovja o Prešernu (že Vesel Koseski je pisal o njem kratko novelo), kakor pa nam potrjujejo na drugi strani velikost Prešernovega duha in utrjujejo v nas misel, da nam bo povedal pravo o umetniku le tisti, ki mu bo duševno in izrazno dorasel.